

ФІЛОСОФІЯ. МОРАЛЬНЕ БОГОСЛОВ'Я. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА

Духовно-етична й естетична аксіосфера постаті Лесі Українки. Громадська діяльність Лариси Косач-Квітки та її місійне служіння українській нації. Біографістика

УДК 394.92: 929 Українка +929 Пчілка: 821.161.2.09

ВІДНОСИНИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ТА ОЛЕНИ ПЧІЛКИ У РОДИННОМУ ЛИСТУВАННІ

Олена Богдашина,

докторка історичних наук, професорка, професорка кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (м. Харків, Україна)

У статті подано аналіз стосунків Лесі Українки та Олени Пчілки крізь призму сімейного листування, розкривається вплив матері на життя та творчість доньки. Поетеса все життя важко хворіла, перенесла кілька операцій, довгий час була змушена дотримуватися постільного режиму. Тому перебіг хвороби Лесі Українки постійно обговорювався в листах. Листування поетеси з родиною свідчить про деяку еволюцію відносин Лесі з мамою та батьком: відкритість у висловлюваннях молоді поетеси змінюється стриманістю, навіть замкнутістю та закритістю. Ці зміни, на наше переконання, були зумовлені несхваленням батьками її пристрасного кохання до С. Мержинського, а згодом і спочатку позашлюбних стосунків з К. Квіткою. Водночас у листуванні Лесі Українки з матір'ю порушено велику кількість різноманітних питань суспільного життя, освіти, науки, мистецтва, мови та літератури.

Ключові слова: *Леся Українка, Олена Пчілка, сімейне листування, творча біографія*

Abstract. In O. Bohdashena's report, the analysis of family correspondence reveals the relationship between Lesya Ukrainka and Olena Pchilka, the mother's influence on her daughter's life and work. The poet all her life was seriously ill, suffered several operations, for a long

time was forced to adhere to bed rest. Therefore, the course of Lesia Ukrainka's illness is constantly discussed in the letters. The correspondence of the poet to his parents testifies to the gradual evolution of relations: openness in the statements of young Lesya is replaced by restraint, even seclusion and secrecy. These changes, in our opinion, were due to the disapproval of the parents of her passionate love in S. Merzhinsky, and later her extramarital relations with K. Kvitka. At the same time, a large number of various issues of public life, education, science, art, language and literature were raised in the correspondence of Lesia Ukrainka with mother.

Key words: *Lesya Ukrainka, Olena Pchilka family correspondence, creative biography*

Постановка проблеми. Епістолярна спадщина Лесі Українки (псевдонім Лариси Петрівни Косач-Квітки) є важливим видом еґо-джерел для вивчення її творчої біографії. У цьому ракурсі важливо показати вплив Олени Пчілки на життя та творчість своєї найбільш прославленої доньки.

Аналіз актуальних досліджень. У розвідках О. Богдашиної та О. Осіпова Л. Вашків, Л. Мірошниченко, В. Святювця [1 – 3, 5 – 7] наводиться фрагменти листування видатної поетеси з членами родини. На жаль не усі аспекти зазначеної теми висвітлені достатньо. Так, порівняно мало уваги сучасні дослідники приділяють впливу Олени Пчілки на корекцію життєвого сценарію Лесі Українки. Аналіз стосунків двої видатних жінок і є **метою** нашої доповіді.

Виклад основного матеріалу. Опублікований епістолярій Лесі Українки та Олени Пчілки великий, з них більшість – до родичів. Нами використані насамперед листи Лесі Українки, надруковані у томах: 10-й (1876 – 1897), 11-й (1898 – 1902) і 12-й (1903 – 1913) Зібрання творів Лесі Українки у 12 томах [8]. Також у доповіді використані й інші еґо-джерела.

Леся Українка все життя важко хворіла, перенесла декілька операцій, довгий час вимушена була дотримуватися постільного режиму. Батьки витрачали великі кошти на її лікування, особливо за кордоном. Петро Антонович та Ольга Петрівна Косачі були поряд, особливо у післяопераційні періоди. Тому перебіг хвороби постійно обговорюється у листах доньки з мамою та іншими членами родини [8, т.10 – 12]

Сама Олена Пчілка пише у листі до сина Михайла які душевні муки вона відчуває від страждань доньки: «Я боюсь, що все ж таки Лесі прийдеться вернутись до костеля, або, може ті витяжки та пов'язки робити... Аж холод у душу

вступає. Цілий вечір я вчора плакала і не знаю, що робить» [цит. за: 3]. В іншому місці Олена Пчілка прямо висловлюється щодо безнадійності лікування туберкульоза кісток доньки: «Леся терпить, т.е. мовчить, і думає, що я не бачу її мук всякого рода, що я навіть не чую, як вона часом уночі плаче. Я все чую і все бачу, а її стан фізичний лучче бачу, ніж вона сама. Вона, може, ще трохи надіється на вилічення, а я не надіюся ні крихти – всі ці паліативи – це одна мана і скорботна процедура, довга, марудна, тягуча жили і з слабкої, і з цілої сім'ї» [цит. за: 3]. А у листі до І. Я. Франка, в якого на той час сильно хворів син, Олена Пчілка відверто пише восени 1891 р.: «По-моєму, не велику прислугу роблять надто недолугим дітям, коли, так сказавши, силою затримують їх при житті; принаймні я, дивлячись на Лесю, не раз не два винуватила себе, що виратувала її, коли вона дуже слабувала на першому році життя. О, моральні слабости. Чи ж смерть не була б кращою долею, ніж теперішнє її життя, котре у неї, і у всіх найприхильніших людей будить тільки тяжкий жаль. Ну, але що про се говорить! Як я, так Ви не зможемо чинити по холодному розумові спартанців – свідомо прикінчити життя недолугій дитині. Дай боже, однак, щоб Ви з своїми помічними заходами коло бідолашного Петруся були щасливіші, ніж я коло Лесі!» [цит. за: 3].

Сама ж Леся Українка відчувала вину перед мамою та іншими членами великої родини, що завдає своєю хворобою стільки клопоту рідним. У листі до Олени Пчілки від 6–7³ травня 1902 р. поетеса різко заявила матері: «Се дуже добре, коли тобі «зараза» менше страшна, ніж «предрасположение», і я зовсім нічого не маю проти того, що ти щиро мені говориш про те, як ти дивишся на мій стан, – я взагалі не «мнительна» і ніяких страшних слів (та й речей) не боюся. Мені тільки тяжко, що ти все когось винуватиш. Чи то від того легше? Ні, мамочко, ніхто не міг нічого від мене одвернути. Я не така безхарактерна, як часом здаюсь і як звикли мене вважати, і в рішучі хвилини тільки я сама можу собі допомогти або пошкодити, а більше ніхто; се я говорю на основі певного досвіду. Хто міг би мене одвернути, щоб я не була з Дорою при її дифтериті? Хто був винен, якби я тоді заслабла? Думаю, ніхто. Так і тепер. Коли вже хто винен, то тільки я сама, отже мене можна винуватити, але ж тоді ти візьмеш назад

³ Усі дати подаються за старим стилем

те страшне слово «проклинаю»? Правда ж, правда? Я зовсім щиро признаю, що я таки дуже була винна, завдавши тоді всім стільки турботи (ще й досі незаспокоєної) за мене, та тільки я вже й так досить «проклята» тією Мойрою чи як там вона зветься, тая «Лесина богиня»... Ну, та годі вже про сю прикру тему, то все речі минулі» [8, т. XI, с. 350 – 351].

Листування поетеси до батьків засвідчує поступову еволюцію відносин: відкриті висловлювання юної поетеси стають стриманими. Вона замикається у собі. Ці зміни, на наш погляд, були обумовлені несхваленням батьками, особливо мамою, доньчиної поведінки, зокрема її закоханості у С. К. Мержинського (1870 – 1901), а пізніше її стосунків з К. В. Квіткою (1880–1953). Усі троє були хворі на сухоти. Всупереч волі батьків Леся, якій нещодавно самій видалили частину тазостегнового суглоба, три місяці (з 7 січня до 3 березня 1901 р.) доглядала за вмираючим у Мінську С. К. Мержинським [1, с. 152].

На той час Леся Українка вже була знайома зі своїм майбутнім чоловіком К. В. Квіткою. Останнього вона тепло називала «Квіточка» та «Кльоня». Коли батьки дізналися про інтимні стосунки між донькою та К. В. Квіткою, Косачі влаштували парі бойкот. Леся Українка писала до сестри Ольги у листі від 5 березня 1902 р.: *«Наші устроїли мені «бенефіс» – на три тижні всі замовкли, ніхто ні слова»* [8, т. XI, с. 327]. І далі поетеса описує свої почуття (більше як матері до сина, ніж люблячої жінки до чоловіка) до нового обранця: *«Квіточку слід би «взяти в руки», страх воно бідне тепер. І ще, як на те, і матеріальні справи чортзна-як стоять. Та ще лікарі наговорили йому всяких дурниць»* [8, т. XI, с. 328].

Олена Пчілка вороже поставилася до вибору донькою супутника життя. З листа Лесі Українки до сестри Ольги ми дізнаємося деталі: *«У мами пробилося якесь несправедливо напасливе відношення до Кльоні. У мами був неприємно-холодний вираз в його присутності, одвертання очей, відповіді крізь зуби, закривання себе газетою або книжкою і т. п. «симптоми»* [8, т. XI, с. 376]. У цій битві сильних характерів Леся Українка не згідна з маминим ставленням до К. В. Квітки: *«Се, я вже бачу, починається «ревность материнська», але все одно, може, тій ревності буде дальше ще більше поживи, а свого відношення до Кльоні я не зміню, хіба що в напрямі ще більшої прихильності, у всякім разі, не мамині холодні міни можуть нас посварити. Тільки все-таки се прикро, і тяжко, і*

фатально, що ні одна моя дружба чи симпатія не могла досі обійтись без сеї отрутної ревності...з боку мами. Кльоня яє єсть нічим не завинив проти мами, навпаки, спочатку він навіть дуже її ідеалізував» [8, т. XI, с. 376].

Союз Лесі Косач з К. В. Квіткою, суттєво молодшим, дрібним чиновником, спочатку (до липня 1907 р.) мав характер цивільного, а не церковного («законного») шлюбу. Цивільний шлюб у ті часи засуджувався, але Леся прийняла рішення «жити у гріху» з «Кльонею», яким все більше дорожила. Поетеса погодилася на не узаконений шлюб можливо ще і тому, що недооцінювала себе як жінку [1, с. 153].

На наше переконання низька самооцінка Лесі Українки була сформована її мамою. Сестра поетеси О. П. Косач-Кривинюк наголошувала у спогадах, що Леся «не раз умлівала од болю, що завдала їй мати» [4, с. 36]. Мемуаристка згадувала, що Ольга Петрівна дуже любила свого первістка – «яскравого, показного» Мішу, а свою другу дитину – Лесю – в її ж присутності називала «негарною, нерозумною» [4, с. 31], «недотепою, нецікавою, нерозвиненою» [4, с. 40]. Дитину навіть не привчали до жіночої ролі. Маленька Леся «ніколи не мала ляльок, ніколи не гралася ними і не любила їх» [4, с. 32]. Хоча сама Олена Пчілка у листі до Драгоманових 1885 р. досить високо оцінює поетичні здібності своєї 14-річної доньки: «Леся прекрасна дитина, така без кінця добряча, поблажлива для всіх. Дуже здібна як до науки, так і до мистецтва. Вона цілком дуже добре і не паняньському грає на фортепіано, особливо українське. Грає й інші речі. І це ж тільки одну зиму бравши уроки музики. Леся пише вірші і цілком незле володіє віршем. Може, колись стане справжньою поеткою. Вона тепер ніби переживає загальні фази розвитку української поезії» [цит. за: 3].

Не сприяли урівноваженості стосунків між мамою та донькою владність і знервованість матері [1, с. 153]. Характерна ремарка Лесі Українки у листі до О. П. Косач-Кривинюк від 16 листопада 1899 р.: «У мами нерви часто грають» [8, т. XI, с.150]. Чи розуміла донька, що найчастіше мамина знервованість була викликана її проблемами?

Усвідомлюючи себе свої фізичні вади, Леся Українка показує неабияку волю до життя. У листі до матері від 28 лютого 1898 року з Ялти письменниця оцінює своє життя як боротьбу: «Мені здається, що я маю перед собою якусь велику битву, з якої вийду переможцем або зовсім не вийду. Коли у мене справді є талан, то він не загине, – то не талан, що

погибає від туберкульозу чи істерії! Нехай і заважають мене сі лиха, але зате, хто знає, чи не кують вони мені такої зброї, якої нема в інших здорових людей» [8, т. XI, с. 28]. Наприкінці свого життя Леся Українка оцінювала боротьбу з туберкульозом кісток як «справжню «тридцятилітню війну»» [8, т. XII, с. 406]. Цей вислів у листі до сестри О. П. Косач від 26 липня 1912 р. характеризує стан поетеси дуже промовистий. І далі у цьому листі без оптимізму твердження: «Час колись і втомитись. Не бачу я ніякої надії» [8, т. XII, с. 406].

В той же час у листуванні Лесі Українки з мамою та іншими родичами піднімалася велика кількість різноманітних питань громадського життя, освіти, науки, мистецтва, мови та літератури. Поетеса часто ділилась у цих листах задумами нових літературних творів, обставинами своєї праці, успіхами і невдачами. Наприклад, Леся Українка у листі від 24 січня 1907 р. повідомляє мамі: «Не писала тобі, бо сором мені було листа посилати без давно обіцяного перекладу, а тим часом усякий клопіт не давав мені відновити чи попросту насвіжо записати сеї речі. Тепер сей переклад вийшов у мене ближчим до тексту, ніж той російський, що увійшов колись у статтю, та й ніж той український, що загубився. Я тепер краще знаю метрику італіянську, ніж тоді, і через те змогла передати далеко точніше розмір сього вірша, можу навіть сказати, що передала його зовсім точно...Пиши, мамочко, хоч коротко, як ти маєшся, а то сумно, як довго нема листів..» [8, т. XII, с. 175–177]. Олена Пчілка видала своїм коштом першу збірку поезій Лесі Українки «На крилах пісень», влаштовувала її твори у різні часописи. Але донька завжди мріяла про матеріальну незалежність від родини. Леся Українка у листі до матері з Тбілісі від 25 листопада 1904 р. зізнається, що в неї є «мрія хоч який час пожити зовсім самотійно, при виразній і відповідальній роботі, роботі активній, як-не-як організаторській» [8, т. XII, с. 124].

Творчість для Лесі Українки була засобом тимчасового забуття від хвороби. Про це вона пише у листі до О. П. Косач-Кривинюк від 16 листопада 1899 р.: «Мені робота, як і музика служить часом замість горчишника (морального, звісно)» [8, т. XI, с. 149]. І далі у листі поетеса порівнює свою творчість з поширеним у ті часи знеболюючим наркотиком, який вимушена була приймати: «Я знаю, що дуже невовзьвишено вживати літературу замість морфії, але все ж се краще, аніж морфій вживати замість літератури» [8, т. XI, с. 149].

Іншим порятунком для хворої ставали численні подорожі. Письменниця під час подорожей до Італії, Єгипту, Болгарії, Швейцарії, Німеччини детально описувала побачене у листах до рідних [див. детальніше: 1, с. 155]. Подорожі полегшували її моральний та фізичний стан.

Викладений матеріал дозволяє зробити деякі **висновки**. Проаналізоване листування Лесі Українки до матері та інших родичів дозволяє стверджувати про великий вплив Олени Пчілки на світогляд Лесі Українки, її життя та творчість видатної поетеси. В той же час стосунки між матір'ю та донькою були досить складними.

На нашу думку, подальше вивчення листів Лесі Українки та інших представників славетного роду Косачів-Драгоманових буде сприяти кращому дослідженню та популяризації біографії та творчості членів цієї родини.

Література

1. Богдашина О., Осіпов О. Життєва драма Лесі Українки в родинному листуванні Косачів-Драгоманових // Збірник наукових праць. Сер. Історія та географія / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2018. Вип. 55. С. 151–157.
2. Вашків Л. Епістолярна критика Лесі Українки: види, форми вияву, функції // З його духа печаттю... : зб. наук. пр. на пошану І. Денисюка. Л., 2001. Т. 1. С. 70–76.
3. Денисюк І., Скрипка Т. Турбота про Лесю // <https://www.t-skrupka.name/LUkraine/Gnizdo/Figures/OPchilka/Care.html>
4. Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка: Хронологія життя й творчості. Нью-Йорк, 1970. 926 с.
5. Мірошниченко Л. Над рукописами Лесі Українки : нариси з психології творчості та текстології. К., 2001. 263 с.
6. Онішко В. Життєпис Лесі Українки в родинному листуванні Олени Пчілки // Волинь філологічна: текст і контекст : зб. наук. пр. Луцьк, 2016. Вип. 22 : Універсум Лесі Українки. С. 336–345.
7. Святовець В. Ф. Епістолярна спадщина Лесі Українки : листи в контексті художньої творчості. К. : Вища шк., 1981. 183 с.
8. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. Т.10–12. К.: Наук. думка, 1978–1979.